

В. Горський

ДЕ ШУКАТИ ЄВРОПУ (погляд з позиції українського сьогодення)

Серед символів зроджених міфологічною свідомістю сучасної української культури, чи не найчільніше місце посідає образ втраченої Європи. Подібно до героїв давньогрецького міфу - братів прекрасної фінікійської царівни Європи,- ми відчуваємо себе у вічній мандрівці в пошуках шляху до того таємничого острова Крит, де сховав чарівну красуню зрадливий Зевс, викравши дівчину у її батька. Заклики до "зближення" з Європою, до "повернення" до Європи, "інтеграції" в Європейську культуру лунають звідусіль, набираючи подекуди комічного виразу на зразок "евроремонту", "єврякості", "єврообслуговування" як продукту штучного декретування руху до Європи,- що, зрештою, саме по собі досить типово для суспільства, яке породжує антикомуністів з замашками і стилем мислення більшовиків.

Але показово, що нестримна одісея "пошуків Європи" захопила не лише народи, які звільняючись від свого комуністичного дня вчорашнього, прагнуть зустріти день новий і світлий в демократичній Європі. В пошуки Європи активно включились і народи Заходу. Львівська дослідниця М.Зубрицька, виступаючи на міжнародному семінарі присвяченому проблемам інтеграції в Європу, навела досить показові щодо цього назви виданих порівняно недавно книжок, як от німецької збірки "Я і Європа", збірки ессе відомого сучасного французького філософа-персоналіста Ж.Доменака "Європа і виклик культурі", польського видання "Європа і що з того виникає?", книги угорця Є.Сюча "Три Європи" тощо.¹ Перелік можна продовжити, але й наведеного досить, щоб не розглядати феномен "пошуку Європи" як вияв синдрому лише постраднської хвороби. Мабуть має рацію загребський дослідник Драго Роксандич, стверджуючи, що "сьогодні історія світу та історія Європи перебувають у зовсім інших взаєминах, аніж це було в період з 1789 по 1989 р. В наші дні Європа більше стурбована сама собою, ніж будь-коли раніше в своїй сучасній історії, але й нині вона залежить від світу більше, ніж впродовж усієї попередньої історії"². Дійсно, саме ХХ століття, особливо кінець його владно утверджує на просторі Європи панування поліцентризму, багатокультурності, що актуалізує проблему "європейськості" як ідеалу бажаної єдності на тлі реального розмаїття і плюралізму.

Але, якщо під Європою взагалі розуміти, як підкреслював Е.Гусерль "Єдність духовного життя, діяльності, творчості за всіма цілями, інтересами, турботами, зусиллями, цільовими образами, інститутами та організаціями"³, то

вона власне і полягає не лише зараз, а від початку в ствердженні плюралізму, толерантності, діалогу. Характеризуючи як ознаку типово європейського стилю мислення, французький філософ, культуролог Едгар Морін, відзначає, що згідно з її вимогами ми маємо право чомусь віддавати перевагу, але "ми не можемо мислити поняттями заперечення"⁴. А це не дозволяє однозначно декларувати власну роль і сенс буття, а спонукає до постійного пошуку свого місця в тому культурному різнобарв'ї, яке демонструє історія Європи.

Тим-то й відповідь на питання, де слід Україні шукати сьогодні свій шлях до Європи, повинна пролягати через усвідомлення Європи як складної системи взаємодіючих культурних регіонів й визначення відношення до них нашої української культури.

Чи не найпоширенішою нині вихідною позицією для пошуку відповіді на таке питання є погляд на Україну вперше сформульований у 1923 р. В.Липинським, згідно з яким суттю України, її душею, символом і ознакою її національної індивідуальності є синтез Заходу і Сходу й "завданням України є жива синтеза їх обох"⁵. Цей образ України "між Сходом і Заходом" розвинутий І.Лисяком-Рудницьким, зараз обґрунтовує відомий професор Гарвардського університету Ігор Шевченко та багато інших авторитетних вчених. Тому-то, передусім, спробуємо з'ясувати як поняття "Схід" і "Захід" в данному випадку співвідносяться з розумінням Європи?

Якщо дивитись на Європу з огляду "фізичної географії", то все, зрештою, зрозуміло, оскільки кордони Європи визначаються простором між Атлантикою на Заході і Уралом на Сході, а центр її розташований саме на нашій території в українських Карпатах недалеко від Хуста. Але нас цікавить культурологічний підхід, що керується за влучним висловом Н.Яковенко, "географією увлень". Що ж до цього європейський простір, передусім, визначається культурою, яка спирається на античну спадщину, а в подальшому суттєвим чином визначається впливом християнського світоосмислення.

Але від давнини цей простір сприймається з погляду протиставлення Сходу і Заходу. Таким його уявляв Геродот, описуючи конфлікт між греками (Захід) і персами (Схід). Для доби пізньої античності ці поняття корегуються поділом Римської Імперії на Східну та Західну. Він зберігається й для ранніх християн, які з особливою пошаною ставляться до Сходу, як наближеного до землі, що породила Спасителя. Ціннісні акценти, втім, міняються, починаючи з XI століття. Схизма 1054 року, коли папські легати поклали до алтаря храму Софії в Константинополі грамоту, яка проголошувала прокляття Царьградському патріархові, позначає розкол європейської християнської культури на західну, католицьку і східну, православну, ненависть і ворожнеча між якими подекуди була сильнішою за ворожість до нехристиянського,

мусульманського світу. Такою, принаймні, була свідомість західних лицарів, учасників IV хрестового походу, які, прямуючи звільнити гроб Господень від мусульман, відмовились від цієї мети заради знищення Константинополя - твердині християнського, православного світу. Це сталось у 1204 р., але й після того аж до взяття турками Константинополю в 1453 р. і остаточної загибелі Візантійської Імперії римські папи не давали їй спокою.

Суттєві відмінності вже в той час вирізняють процеси, що протікали на Заході і Сході Європи не лише в духовній, а й в соціально-політичній сфері, де всевладдю монарха на Сході, протистоїть лад, що ґрунтується на угоді між васалом та сюзереном на Заході. А це в свою чергу позначається на суттєвих відмінностях в економічному житті.

Якщо середні віки позначають завершення процесу розколу Європи на Західну і Східну, то Новий Час вирізниться, передусім, процесом європеїзації світу. Впродовж XV-XVI в., як Захід, так і Схід Європи починає рух по "добуванню" Європи в соціально-культурному відношенні за межами континенту.

На цей період припадає завоювання "Індії" й прирощення до Заходу американського континенту. А російські козаки після перших експедицій до Сибіру в 1581-1584 рр. закладають ґрунт для створення аналогічного "придатку" Східної Європи, що включаючи Камчатку, простягнувся аж до узбережжя Тихого океану. Угорський історик Єно Сюч, узагальнюючи, відзначав: "Новий Час прийшов з двох боків: по-перше, це була друга крупна експансія Заходу (1500-1640 рр.), який перешагнувши через Атлантику, приєднав Америку (а пізніше й Скандинавію), і, по-друге, крупна експансія, "усіченої" Східної Європи, яка перетворювалась на "повну" через приєднання Сибіру, що протягнувся до Тихого океану"⁷.

Але з огляду проблеми, що нас цікавить, суттєвим наслідком цього процесу було утворення ще однієї, "третьої Європи" - регіону. Серединної Європи, що опинився затиснутим з обох боків між Сходом і Заходом.

Загалом кажучи, сам термін "Серединна", або "Центральна" Європа починає зустрічатись в літературі з 40-х років XIX ст. Чи не першими його вживають німецькі автори для обґрунтування гегемонії Германії в регіоні між Західною Європою і Східною, репрезентованою Росією. Починаючи з 1848 р. цю ідею обґрунтовують чеські, польські, угорські громадські діячі (Франтішек Палацкі, Адам Черторийський, Ласко Телекі, Лайош Кошут та ін.). З їхньої точки зору - це регіон, що єднає розрізнені народи, передусім, чехів, поляків, румун, угорців та австрійців на території між Німеччиною та Росією. Починаючи з 80-х років нинішнього століття дискусія навколо ідеї Серединної Європи поживалась, особливо після публікації перекладеного на багато

європейських мов ессе Е.Сюча "Три історичні регіони Європи". Триває вона й понині. При чому відмінність позицій і підходів в цій дискусії суттєвим чином зумовлюється актуальним політичним інтересом. " Причина, в силу якої учасники дискусії не можуть дійти згоди про те, яку частину історичного та соціального ландшафту називати "Центральною Європою",- пише сучасний політолог Айвер Нейман,- полгає в тім, що Центральна Європа просто створюється в результаті цієї дискусії"8.

І все ж, певна однаковість прихильників різних підходів до розуміння Центральної Європи є. Вона - в досить симптоматичній назві щойно цитованої статті: " Росія як конститууючий Центральну Європу інший". Дійсно впродовж всієї історії функціонування терміну Захід мислився як "інший", але разом з тим бажаний "світ", тоді як Росія (Схід) - як однозначно інший і чужий.

Зрозуміло, цим не вичерпуються характеристики, що дозволяють принаймні з XV-XVI ст. виділяти Середньоевропейський регіон як певну цілісність. До числа таких характеристик я б відніс "перехідний" характер культури країн регіону. Ця "проміжна" зона, що не співпадає ані з Заходом, ані зі Сходом Європи, виявляючи разом з тим залежність від їх обох, остаточно формується впродовж XV-XVI століть. Підсумовуючи результати цього процесу, що обумовили історичну своєрідність Середньоевропейського регіону, відомий російський історик Борис Флоря пише: " Від Заходу Європи його [цей регіон - В.Г.] відрізняло існування кріпосницьких відносин, від Сходу - збереження традицій станового суспільства західного типу, від того та іншого - існування своєрідної політичної надбудови, коли дворянський стан безпосередньо здійснював багато функцій державного управління"9.

Така двоїсність зумовилась недостатньою глибиною джерел розвитку головних елементів структури як західного, так і східного типу. Через те, гадаю, мають рацію дослідники, які замість терміну "Центральна" пропонують вживати "Серединна" Європа. Адже специфіку регіону утворювала максимальна віддаленість від центру, як Західної, так і Східної Європи. Його специфіка відзначалась тим, що це регіон розташований не в центрі, а на периферії; й через це тут ставала можливою зустріч елементів конфліктуючих моделей, що в міру віддаленості від центру втрачали свою жорсткість, надаючи культурі регіону, за виразом Антоніма Лієма "внутрішнього несвідомого і не снобістського космополітизму"10.

З цим пов'язана неоднозначність регіону Серединної Європи. Для XVIII-XIX ст. безумовно регіоноутворюючим фактором виступає імперія Габсбургів (між іншим, світові імперії Карла Великого та Російська імперія відіграли аналогічну роль щодо регіонів Західно- та Східно-Європейського). Щодо Австро-Угорської монархії, певним чином, на рівні менталітету вплив її

зберігається й понині. Показовим щодо цього є свідчення сучасного австрійського філософа Вольфганга Крауса. "Імперії Габсбургів давно вже нема,- констатує він.- Але продовжують існувати родинні зв'язки, достатньо погортати віденський телефонний довідник. І навіть якщо не прямі контакти і стосунки, то все рівно лишається глибока духовна спорідненість (ментальна спільність), узи якої протяглися далеко-далеко, в Галіцію і Львів, Краків і Прагу, Братиславу і Будапешт, Венецію і Мілан" 11.

В соціально-психологічному плані культуру Серединної Європи об'єднує гостре відчуття небезпеки, яку вона переживає як крайній східний кордон західно-європейської культури. З цим пов'язаний підкреслений "західно-європоцентризм", що крім іншого знаходить свій вияв в прагненні кожного народу, що входить до складу Серединної Європи, вбачати межою Заходу і Сходу власні східні кордони. Свого часу Бісмарк вважав, що Європа кінчається десь за міськими валами Відня. Метерніх любив повторювати: "Азія починається за Ландштрассе". Оскільки його власний палац у Відні стояв на перетені вулиць Ландштрассе та Реннвег, то не менш часто він говорив: "Мій будинок на Реннвег є кордоном цивілізації." Поляки, чехи, угорці схильні визначати край Європи на власному східному кордоні. Наче з виведенням за межі Європи свого східного сусіда прискориться бажана інтеграція із європейським заходом.

Власне на цій хиткій межі між Сходом Європи та Серединною Європою й повинен здійснюватись процес Європейської ідентифікації України.

Україна розташована на крайньому східному кордоні Серединної Європи. Разом з тим вона утворює крайній західний рубіж Європи східної. В різні історичні періоди в культурному житті України переважав вплив чи Сходу, чи Заходу Європи, але ніколи духовні імпульси, що надходили з одного регіону Європи, не створювали абсолютної препони для сприйняття культурних впливів з регіону протилежного.

Так було, починаючи з часів княжої доби, коли культурне життя визначалось переважаючим впливом і взаємодією з культурою Сходу, що ґрунтувалась на візантійській традиції. Адже цей час позначений і суттєвою взаємодією із Західною Європою. Після загибелі Київської Русі відмінність векторів впливу в різних регіонах України настільки зростає, що, скажімо, зросійщена Сіверщина і зпольщена Холмщина виявляються розділеними між собою не лише державним кордоном, а й культурно, й психологічно відмінні.

Але не зважаючи на це, після Люблінської унії 1569 року, попри всі регіональні відмінності, на рівні самосвідомості зберігається відчуття єдиного народу руського, що має спільну історичну пам'ять, яка спирається на єдине політичне і культурне минуле.

І все ж, починаючи з сер. XVI ст. й аж до XVIII ст. акцент у напрямку культурної взаємодії суттєво зміщується зі Сходу на Захід.

Натомість, XVIII, XIX та XX століття позначаються виразним переважанням культурного впливу зі Сходу Європи. Власне коли йдеться про вплив Сходу Європи. То для України в географічному сенсі він визначається імпульсами, що надходять з Півдня від Візантії та Півночі Росії.

Одна з особливостей взаємодії української культури як зі Сходом, так і Заходом Європи полягає в тім, що така взаємодія здійснювалась здебільшого на ґрунті не так безпосередніх, як опосередкованих контактів. Якщо йдеться про культуру Європейського Сходу, що ґрунтувалась на традиції, яка бере початок у Візантії, то сприйняття візантійської спадщини здебільшого відбувається через Болгарію, а в пізніший час - Росію. Що ж до заходу Європи, то тут значною мірою опосередковуючою ланкою виступала Польща.

Відомий дослідник, професор Гарвардського університету Ігор Шевченко, відзначає, що вплив Заходу, починаючись для окремих регіонів України ще до 1343 р., значно посилювався після 1589 р., протривавши аж до 1793 р., а на Західній Україні до 1918 й навіть 1939 р. "Захід" цей,- підкреслює він,- виступав передовсім у польському кумтуші."¹²

І все ж. Навіть в XVI-XVII ст., коли життя України майже суцільно будувалось за польським зразком, воно вирізнялось суттєвою своєрідністю. І це зрозуміло. Адже центральноевропейська модель суспільної організації в її польському варіанті засвоювалась суспільством, яке мало відмінну історичну традицію, що суттєво вирізнялась від тієї, яка складала ґрунт для спільнот західного типу.

Аналогічні процеси характеризують і співвідносини в більш пізній час України з Росією. Попри реальну близькість культур двох східнослов'янських народів, незважаючи на могутній русифікаторський тиск, спрямований,- згідно з відомим афоризмом Катерини II- на "искоренение в малороссах развратного мнения, по коему представляют себя народом от здешнего (тобто- великоросів) совсем отличным", культура України зберегла свою окремність. Досить показовим щодо цього є осмислення образу Києва, таким авторитетним в даній ситуації свідком, як В.В.Зеньковський, якого тяжко запідозрити в надмірному українофільстві. Про себе він писав: "належачи на 7/8 до українців, я за вихованням і чуттями цілковито й абсолютно належу до Росії"¹³. Говорячи про Київ як осереддя, де перехрещується українська й російська культури, він зауважував: "Київ стоїть на кордоні Росії й України,...він є живим втіленням їхнього зв'язку і їхньої нез'єднаності, їх єдності і їх розділення. Дві стихії, російська й українська, претендують на Київ, тому що обидві мають право на нього, тому що обидві живуть у ньому. Якщо одній добре, це значить, що, на

жаль, неминуче іншій погано- і навпаки; такою є історія Києва, такий його фатум. Ці дві стихії вступили, починаючи з другої чверті XIX ст. (а можливо й трохи раніше) в гостру боротьбу й ця боротьба триває ще й в наші дні, тобто дні радянської влади".¹⁴

Писалось це в 30-ті роки нашого століття, але відгомін цієї неоднозначності у ставленні до сусіда спостерігаємо понині як з боку деяких речників української культури, що не лише росіян розглядають як "своїх-чужих", а для яких не втратили актуальності понині слова Самійла Величка, котрий називав козацько-польські війни боротьбою "проти братів, але разом з тим і ворогів наших- польських савроматів".¹⁵

Так само, в польській громадській думці й зараз має місце позиція, згідно з якою Польща як "врешті-решт" Європа протиставляється Україні як безсумнівній Азії - так міркує польський критик Смеч, який в публікації, вміщеній в паризькому виданні "Культура" за 1992 р. кордон між Європою і Азією проводить по р.Буг. А пані Е.Берберіуш в тому ж таки журналі за 1995 р., будуючи свою "географію уявлень", взагалі губить Україну, говорячи про "Польщу розташовану між Росією й Європою".¹⁶

Між іншим остання точка зору певним чином збігається й з поглядом деяких представників сучасної російської культури, для яких понині не втратила актуальності характеристика дана свого часу В.Зеньковським тій "загальній позиції", що "полягала тут в потаємному або прихованому запереченні поняття "українська культура", дозволеними формами вважались лише пісня, художня вишивка та ще кулінарія". Через це "...для великої більшості росіян, навіть тих, що звикли політично мислити,- висноував В.Зеньковський,- здебільшого не існує української проблеми - в кращому разі, вони вважають її дуже маленькою, провінційною, не надають їй серйозного значення."¹⁷

Таке двоїсте, неоднозначне, взаємно суперечливе розуміння місця України між Сходом і Заходом має й об'єктивні підстави.

Останнім часом досить значного поширення набрала концепція сформульована директором інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету Семюелем Гантінгтоном у виданій ним в 1998 р. книзі "Зіткнення цивілізацій". На його думку визначальним у глобальній політиці на нинішньому стані історії людства стає конфлікт не між окремими правителями, державами, народами, а цивілізаціями. Ця думка, що, гадаю, не позбавлена сенсу, дає змогу зрозуміти декі особливості не лише сьогодення і завтрашнього дня української культури, а й її минуле. Справа в тім, що бар'єр, який розділяє дві з семи сучасних світових цивілізацій - західну та східно-православну проходить через територію України; зумовлюючи двоїтий

характер цієї культури. Сказане дає можливість дослідникам відзначити "бар'єрний" характер української культури¹⁸, яка утворює "проміжну зону між Центральною і Східною Європою, де можна одночасно знайти риси притаманні для різних шляхів європейського розвитку."¹⁹ Загалом кажучи, зіткнення народів, що належать до різних цивілізаційних родин в межах однієї держави, досить часто утруднює протікання процесів в культурі країни. С.Гантінгтон називає такі країни "роздертими". Але на відміну від такого типу держав, як от Туреччина, Мексика, а особливо Росія, Україну він вирізняє, вдаючись до характеристики - "роздвоєна країна" ("cleft country").²⁰

Справа в тім, що "бар'єрний" характер української культури забезпечує неспівпадіння культурно-цивілізаційних та етнічних відмінностей. Коли йдеться про зустріч, зіткнення на полі української культури, то мається на увазі строкатість, багатоманіття не різних етносів, що об'єднані в єдиній державі, а ознаку "двоїстості", а вірніше сказати поліморфізму як характерної риси українського етносу, його культури як певної єдності.

Підстави для такого поліморфізму закладаються ще в ту давню пору, коли впродовж I тисячоліття народ майбутньої Русі-України утворювався в строкатому етнічному казані, де химерно сполучались в єдине плетиво слов'янський, балтський, готсько-скандинавський, тюркський, болгарський та іранський культурні ферменти. Завдяки цьому в подальшому зустріч на терені культури України різноманітних цивілізацій не лише не порушувала, а й творила неповторність єдності власне української культури. Як зазначає Н.Яковенко, Україна "стихійно синтезувала на власній території Схід і Захід, Північ і Південь. Це строкате багатоголосся, сказати більше - контрастне неспівпадіння цивілізаційних орбіт, що впритул підступали до українського етнічного простору,...сприяло, як не паралоксально, збереженню української національної єдності. На кожне з сусідніх віянь знаходилася антитеза,...що не дозволяла неорганічним елементам культури абсолютизуватися в тому чи іншому регіоні, відділяючи цей фрагмент етносу від суцільного масиву".²¹

Ця особливість обумовлює плюральний, багатоманітний характер української культури, яка перефразовуючи М.Блока, набагато краще оснащена антенами для сприйняття чужого. Україна в цьому сенсі - культурне перехрестя, де від віків стверджується феномен інтертекстуального культурного простору. Це відображається на багатобарвній ситуації, що віддавна характеризує мовну культуру України. Для українців ніколи не було проблеми ні з польською, ні з кримсько-татарською, ні з молдавською ні з російською чи турецькою мовами.

Вже в добу середньовіччя давньоукраїнська література твориться як старослов'янською, так і польською, і латинською мовами. "Тривимність

українського письменства того часу,- зазначає Н.Яковенко,- є, без сумніву, явищем барвистим і неповторним, ба - навіть, феноменальним, оскільки пишучи польською (як Мелетій Смотрицький або Сильвестр Косів), слов'янською (як Захарія Копистенський) чи латиною (як Іван Домбровський чи Юрій Немирич), людина не переставала бачити світ очима своєї милої Русі і середовища, яке її виплекало".²² Аналогічна картина від давнини й понині спостерігається не лише на рівні книжної мови митців та вчених, а й у повсякденному, побутовому спілкуванні.

Мову Львова утворює неповторна суміш української, польської з домішками німецької мови, колорит Одеси утворює говірка, замішана на українсько-російсько-єврейському мовному ґрунті. Уродженець Чернівців польський автор Кшиштоф Чижевський згадує "таємничу" мову жителя міста його дитинства, що "на якісь запитання він відповідає то по-німецьки, з домішкою ідиш, то по-українські або по-румунськи, а часом і по-польськи. І це звучить з його вуст якось дивовижно а його слова відрізняються від тих, які можна почути в Берліні, Києві, Бухаресті, чи Варшаві".²³

На рівні самосвідомості така культурна багатоманітність відображається своєрідним феноменом двоїстості національного усвідомлення,- явища, початки якого можна датувати принаймні, з середини XVI ст. "Gente Ruthenius, Nazione Polonus" /руського племені, польської нації/,- так називав себе Ст.Оріховський /1513-1566 рр./- вихованець університетів Кракова, Відня, Віттенберга, Падуї і Болоньї, родом з-під Перемишля, багаторічний мешканець Венеції, Лейдена і Рима, визнаний речник абсолютизованої ідеї "золотих вольностей" польської шляхти. Зберігаючи почуття свого руського походження, він усвідомлює й власну приналежність до польської політичної нації. В XIX ст. констатує аналогічне явище, І.Франко писав про притаманну багатьом його спільникам двоїстість у самоусвідомленні, що вираз знаходить у формулі: "Gente Ukraini, natione Russi", та й про самого І.Франка, як і багатьох галицьких інтелігентів його доби, можна не безпідставно говорити як особистість, що усвідомлювала себе не лише українцем, а й "остерайхером, "австріяком". За умов колоніального стану України така двоїстість оберталась під тиском нівелюючого, знищуючого цю різноманітність пресу,драмою екзистенціального вибору між двома культурами всередині себе, в собі самому. Але спротив викликали саме намагання знищити таку багатоманітність, придушивши, нівелювавши одне, українське начало.

Саму ж двоїстість, якщо дивитись на неї не як на аномалію, а норму для поліфонічної за своєю природою української культури, можна розглядати й як фактор, що позитивно позначився на історичній долі української культури. Адже він утворював сприятливе тло для включення до процесу української

національної культурної творчості представників інших національностей. Нагадаємо, що щирими поборниками української національної ідеї були і чех Пилип Орлик, і позашлюбний син угорського революціонера а польської шляхтянки Володимир Антонович, і польський аристократ В'ячеслав Липинський, і Володимир Вернадський, який називав себе "росінином, все життя якого неперервно було пов'язане і з Україною і з українським народом."

Західноукраїнська земля була рідним місцем для таких європейських письменників, як Леопольд фон Захер-Мазох чи Бруно Шульц. Вони через все життя пронесли любов до своєї батьківщини, звідки вони вийшли в світ. Влюбий його серцю Дрогобич завжди повертався Бруно Шульц, на вулицях рідного міста він зустрів і свій трагічний кінець. А ось ще спогади про дитинство Йозефа Рота- найпопулярнішого в Німеччині початку століття романиста, уродженця Галичини: "Моя мати була єврейкою, міцної, приземистої слов'янської статури, вона часто співала українських пісень, бо була дуже нещасливою (а у нашому краї співають безталанні, не ті, хто має щастя, як у країнах Заходу. Тому східні пісні- гарніші, і той, хто має серце, почувши їх, ледве стримує сльози)".²⁴

Саме ця багатоманітність, культурна різнобарвність, породжена бар'єрним характером української культури й має, передусім, враховуватись з огляду на питання зазначене в заголовкові: "Де шукати Європу?"

На жаль, ті відповіді, що лунають в культурному полі сучасної України здебільшого ігнорують цей суттєвий фактор. І це зрозуміло, якщо зважати на далеко неподоланий провінціалізм нашої свідомості, яка схильна осмислювати власне буття як буття- поза і прагне доповнення - до віддаленого, але жаданого центру. Таких центрів в Європі два - Захід і Схід. Тим-то одні, підкреслюючи притаманний українцям індивідуалізм, бароковий характер культури, кордоцентризм тощо намагаються довести принципову чужість України по відношенню до російського Сходу, інші вважають, що України відмінної від Росії взагалі не було і бути не може. А на цій підставі обґрунтовуються шляхи до абсолютного ствердження України як Заходу чи України як Сходу. Перші вбачають в цьому можливість утвердження стабільності, захищеності, свободи, поваги до прав людини - всього того, чого ми були позбавлені в комуністичному минулому і що для нас символізує жаданий Захід. Другі нагадують, що Захід - це і екологічні катастрофи, і всевладдя гедонізму, егоїзму, моральна деградація, нігілізм, споживацтво, руйнування сім'ї і сімейних вартостей й прагнуть тікати від цих незгод Заходу до рідного Сходу.

Але попри очевидність прикладів, які наводять прихильники втечі на Захід "до Європи" чи на Схід "від Європи", обидва рецепти виявляють притаманну їм принципову утопічність.

Передусім, через те, що ми в дійсності не є ані Захід, ані Схід і навіть не Центр Європи. Ми - "поміж". І обрізання нашої культурної ідентичності відповідно до зразка Західної Європи в реальності веде збіднення до притаманної українській культурі багатоманітності. Переконали, що нинішній кризовий стан нашої культури суттєвою мірою зумовлений цією бездумною вестернізацією. Адже передусім із Заходу приймається найповерховіший і найдоступніший шар масової культури, який витісняє певні глибинні, сутнісні шари культури власної. В результаті ми й маємо на чолі Інститутів культури "юних орлів" шоу-бізнесу, а звернення до спадщини Лесі Українки чи Григорія Сковороди, як це мало місце під час минулорічних ювілеїв цих діячів української культури, привертає увагу громадськості передусім з огляду глибокодумних міркувань на тему, чи була Леся Українка лесбіянкою, а Григорій Сковорода - геєм. І це все дехто розцінює як свідчення "європеїзації" нашого суспільства, "європеїзації", яка являє в дійсності рух вгору сходами, що ведуть донизу". Адже, ми тут маємо справу з симптомами досить поширеної в міжкультурній взаємодії хвороби міфологізації іноземного контексту, коли він в очах неофіта наділяється ознаками "вищості", "освіченості", "цивілізованості". Такою в колах російського дворянства XIX ст. вважалась французька культура, на Україні - значною мірою донині - вважається російська, що протиставляється своїй, рідній як "сільській". Таке "лакейське", - за характеристикою Ф.Достоевського, ставлення замість освоєння інонаціонального явища відповідно до контексту рідної культури здатне взагалі витіснити власну культуру. І являє собою, за влучним виразом О.Забужко, "Один з невідворотніх аспектів культурної колонізації - метафорично висловлюючись, "обмін" у духовній сфері, золота на привезені шкельця й кольорові пацьорки".²⁵ Нема що й говорити, що така "європеїзація" лише віддаляє нашу культуру від Європи.

Адже, природна сутність європейського духу визначається укоріненням його в розмаїтості та поліфонію. Європейська культура - в принципі діалогічна. А діалог можливий лише тоді, коли учасників його не лише щось єднати. Не менш обов'язковою передумовою є відмінність кожного суб'єкта спілкування. Без цього учасники діалогу втратять інтерес одне до одного і діалог просто не відбудеться.

Тим-то ставлення до Європи слід виробляти не з позиції європоцентризму чи москвоцентризму, а на підставі питомо української візії геокультурного простору. Шлях до Європи - в покладанні центру у собі. Стверджувати європейськість власної культури слід не через втечу від себе "до Європи", а вбираючи Європу в себе, розвиваючи власну ідентичність через діалог з іншими європейськими (та не лише європейськими) культурами. В

цьому ствердженні багатоманіття, культурного плюралізму - не лише вираз української специфічності, а й вияв безпосередньої дотичності до європеїзму в самому глибокому розумінні цього слова. Бо, як відзначив у "Відкритому листі до європейців" бельгійський філософ де Ружмон, "Типовий європеєць - це той, хто завжди мислить: "Який ж бо сенс матиме моє існування, якщо я буду таким як усі?"²⁶

Такий шлях до Європи не лише сприятиме піднесенню нашої власної культури. Він є запорукою того, що Європа "почує" нас, долучивши здобутки української культури до культурного багатоголосся, яке утворює зміст духовного життя сучасної Європи.

Україна разом з країнами Центрально-Західного регіону Європи здатна,- за висловом видатного сучасного митця Якова Гніздовського,- "виповнити місце між двома епохами, перепроводити справи культури через вузьку кладку понад прірвою від старої (європейської) доби до нової, нам ще не знаної культури."²⁷

Показово, що до усвідомлення цього приходять вже деякі діячі сучасної західно-європейської культури. "Я переконаний,- стверджує директор одного зі значних швейцарських видавництв Ян Михальський,- що надходить час "другої Європи", тієї, що у свідомості багатьох західних європейців є "гіршою" і яка є мало знаною, а то й цілком незною. Ця "друга Європа", тобто східно-центральної частини нашого малого, але такого важливого для розвитку культури і цивілізації континенту, не може здивувати західний світ цивілізаційними та матеріальними здобутками, але, безумовно, може його збагатити духовно, поділитись з ним своєю високою культурою, драматичними подіями новітньої історії, стражданнями, які перетворила в шлхетні вартості."²⁸

Що ж стосується спеціально України наведемо наприкінці ще одну цитату зі статті американського вченого М.Хейгена. В статті під багатозначною назвою "Чи має Україна історію?", він зазначає: "...те, що вважалось "слабістю" української історії або її "дефектами" у порівнянні з уявними стандартами європейських держав на зразок Франції й Англії, повинно бути перетворене у "силу" нової історіографії. Власна мінливість кордонів, взаємопроникненість культур, історично багатокультурне суспільство може зробити українську історію дуже "модним полем дослідження".²⁹

Резюмуючи, хочу навести давню єврейську легенду (її переповідає в одній зі своїх публікацій Мірча Еліаде)... В Кракові мешкав бідний рабин Ейсик. Якось, вночі, увісні він почув голос, який кликав його піти в Прагу й біля підніжжя мосту, що веде до королівського замку викопати скарб, що забезпечить йому процвітання до кінця життя. Сон цей повторювався тричі. Й

Ейсик зібрався у дальню путь. Він дістався Праги, знайшов місце, про яке оповідав йому таємний голос. Але не зважився розпочати пошуки скарбу, бо міст цей постійно пильнувала сторожа. Минуло кілька днів і капітан королівської сторожі звернув увагу на дивака, який постійно вештався по мосту. Він підкликав Ейсика і ввічливо спитав, що робить він тут. Рабин щиро розповів свою історію. У відповідь капітан зареготав. "Ну хто зараз вірить снам,- вигукнув він.- Ось, скажімо, мені теж не раз увісні вчувався голос, який закликав піти у Краків, знайти оселю рабина Ейсика, де під піччю прихований скарб. Але ж я, зрозуміло, не вчинив так." Ейсик подякував капітанові й вирушив у зворотній шлях. Він дістався рідної оселі, під піччю знайшов великий скарб й щасливо прожив свій земний вік.

Мораль: Європа бажана - у нас, в нашій оселі. Але для того, щоб знайти її, слід вийти за межі, подивитись на свій дім здалеку й повернувшись додому діяти згідно зі знаннями і досвідом здобутим підчас подорожі.

Література

1. Див. Зубрицька Марія. Дискурс європейськості та його темпорально-просторові виміри у Центрально-Східній Європі // зб. "Нова Україна і нова Європа: час зближення"- Львів, 1997-с. 11
2. Роксандич Драго: "Європа граждан", Средняя Европа и границы Европы// зб. "Центральная Европа как исторический регион" - М., 1998- с.129-130
3. Гусерль Е. Криза європейського людства і філософія // "Сучасна зарубіжна філософія"- К., 1998- с. 67
4. Морін Едгар Європа - метанациональна провінція? // ж. "І"- незалежний часопис - Львів- №9, 1997 - с. 20
5. Липинський В. Релігія і церква в історії України-К.,1993-с. 58
6. Sevcenko Ihor Ukraine between East and West- Edmonton-Toronto, 1996
7. Сюч Ено Три исторические регионы Европы//в зб. "Центральная Европа как исторический регион"- М., 1996-с. 155-156
8. Neuman I.B. Russia as Central Europe's Constituting Other// "European Politics and Societies"- Vol.7, №2, Spring 1993- pp. 349-350
9. Флоря Б. Центральная Европа в Европе Средневековой// зб. "Центральная Европа как исторический регион"- с.45
10. Лієм Антонін Зауваги щодо центрально-європейської ідентичності// ж. "І" №9, 1997- с.6
11. Краус В. На пороге нового тысячелетия. Культура будущей Европы// ж. "Вопросы философии"У№5, 1997- с.189

12. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом- ж. "Дух і літера", №1-2, 1997- с. 91
13. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая- 19 октября 1918 г.) Воспоминания - М., 1995- с.11
14. Там же - с. 189-190
15. Яковенко Н. Нарис історії України - К., 1997 р. - с. 252
16. Див.: "Kultura"- Paris- 1992, June- Vol.537- p.66-74; "Kultura"- Paris- 1995, April- Vol.571- p.84
17. Зеньковский В. Пять лет у власти - с.96,128
18. Див.: Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVII ст.) - ЗНТШ - 1991 - Т. ССХХІІ - с. 28-44; Яковенко Н. Нарис історії України - с.12-13
19. Флоря Б. Центральная Европа в Европе Средневековой// зб. "Центральная Европа как исторический регион"- М., 1996- с.47
20. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order - N.Y., 1996 - p. 166
21. Яковенко Н. Нарис історії України - с.13
22. Там же - с.173
23. Чижевський Кшиштоф Забута метрополія на окраїнах Габзбурзької монархії - ж. "І" - Львів, №9 - 1997 р. - с.47
24. Цит. за : Цибенко П. Україна як європейський простір - в зб. "Нова Україна і нова Європа: час зближення"- с. 157
25. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу - К., 1997 - с.54
26. Rougemont Deni's de Lettre ouverte aux europeens -1970, Paris - p.42- Цит. за : "Нова Україна і нова Європа: час зближення"- с. 17
27. Гніздовський Яків Український гротеск// Я. Гніздовський. Малюнки. Графіка. Кераміка. Статті - Нью-Йорк, 1967 - с.74
28. Цит. за : "Нова Україна і нова Європа: час зближення"- с. 17
29. Hagen M. Does Ukraine Have a History? // Slavic Review.- Vol.54, №3- 1995 - p. 670